O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARI VOSITASIDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Olimov Temir Xasanovich
Osiyo xalqaro universiteti p.f.f.d.

Ahadova Dildora Hasan qizi
Osiyo xalqaro universiteti magistri
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20376094

Annotatsiya.
Ushbu maqola oliy ta’lim muassasalarida o‘qish savodxonligi darslari vositasida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini ilmiy-pedagogik jihatdan o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada o‘qish savodxonligi tushunchasi faqat matnni ravon o‘qish yoki uning mazmunini qayta bayon qilish ko‘nikmasi sifatida emas, balki talabaning axborotni anglash, tahlil qilish, baholash, umumlashtirish va kasbiy faoliyatda qo‘llay olish qobiliyatini shakllantiruvchi murakkab integrativ kompetensiya sifatida talqin qilinadi.

Tadqiqotda talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida kasbiy yo‘naltirilgan matnlar, muammoli vaziyatlar, tahliliy topshiriqlar, interaktiv metodlar va refleksiv yondashuvlardan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, o‘qish savodxonligi darslari orqali talabalarda tanqidiy fikrlash, kasbiy tafakkur, mustaqil qaror qabul qilish, axborot bilan ishlash, kasbiy muloqot va o‘z faoliyatini baholash ko‘nikmalarini shakllantirish yo‘llari tahlil qilingan. Maqolada ilgari surilgan metodik yondashuvlar oliy ta’lim jarayonida talabalarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, ularni mehnat bozori talablariga mos raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar:
O‘qish savodxonligi, kasbiy kompetentlik, oliy ta’lim, kasbiy matn, tanqidiy fikrlash, kompetensiyaviy yondashuv, interaktiv metodlar, muammoli ta’lim, refleksiya, axborot bilan ishlash, pedagogik texnologiya, kasbiy tafakkur.

Аннотация.
Данная статья посвящена научно-педагогическому изучению методики развития профессиональной компетентности студентов посредством занятий по читательской грамотности в высших образовательных учреждениях. В статье понятие читательской грамотности рассматривается не только как умение бегло читать текст или пересказывать его содержание, но и как сложная интегративная компетенция, формирующая у студентов способность понимать, анализировать, оценивать, обобщать информацию и применять её в профессиональной деятельности.

В исследовании раскрываются возможности использования профессионально ориентированных текстов, проблемных ситуаций, аналитических заданий, интерактивных методов и рефлексивного подхода в процессе развития профессиональной компетентности студентов. Также анализируются пути формирования у студентов критического мышления, профессионального мышления, самостоятельного принятия решений, навыков работы с информацией, профессионального общения и самооценки. Предложенные в статье методические подходы способствуют совершенствованию профессиональной подготовки студентов в системе высшего образования и формированию конкурентоспособных специалистов, соответствующих требованиям современного рынка труда.

Ключевые слова:

Читательская грамотность, профессиональная компетентность, высшее образование, профессиональный текст, критическое мышление, компетентностный подход, интерактивные методы, проблемное обучение, рефлексия, работа с информацией, педагогическая технология, профессиональное мышление.

Abstract.

This article is devoted to the scientific and pedagogical study of the methodology for developing students' professional competence through reading literacy lessons in higher education institutions. Reading literacy is considered not merely as the ability to read a text fluently or retell its content, but as a complex integrative competence that forms students' ability to understand, analyze, evaluate, summarize, and apply information in professional activity.

The study highlights the possibilities of using professionally oriented texts, problem-based situations, analytical tasks, interactive methods, and reflective approaches in the process of developing students' professional competence. The article also analyzes ways of forming students' critical thinking, professional reasoning, independent decision-making, information-processing skills, professional communication, and self-assessment abilities. The proposed methodological approaches contribute to improving students' professional training in higher education and preparing competitive specialists who meet the requirements of the modern labor market.

Keywords:

Reading literacy, professional competence, higher education, professional text, critical thinking, competency-based approach, interactive methods, problem-based learning, reflection, information processing, pedagogical technology, professional thinking.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda **o‘qish savodxonligi**, **matn bilan ishlash**, **tanqidiy fikrlash** hamda **talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish** masalalari bo‘yicha bir qator tadqiqotlar mavjud. Mazkur tadqiqotlarda o‘qish savodxonligi oddiy o‘qish ko‘nikmasi emas, balki matnni tushunish, tahlil qilish, baholash va amaliy faoliyatda qo‘llash qobiliyati sifatida talqin qilinadi.

Xalqaro tadqiqotlarda, xususan, **PISA** baholash dasturida **o‘qish savodxonligi** shaxsning yozma matnlarni tushunishi, ulardan foydalanishi, ular asosida fikr yuritishi va o‘z maqsadlariga erishishda qo‘llay olishi sifatida izohlanadi [1]. Bu ta’rifdan ko‘rinadiki, o‘qish savodxonligi faqat matnni o‘qish emas, balki undan hayotiy va kasbiy vaziyatlarda foydalana olishni ham anglatadi.

J. Dewey o‘z tadqiqotlarida ta’lim jarayoni hayotiy tajriba bilan bog‘liq bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, talaba bilimni tayyor holda qabul qilmasligi, balki uni mustaqil izlanish, kuzatish va tahlil qilish orqali egallashi lozim [2]. Bu qarash **o‘qish savodxonligi darslari** uchun ham muhimdir. Chunki talaba matnni o‘qish jarayonida uni shunchaki yodlab olmaydi, balki matn mazmunini tushunadi, asosiy fikrni ajratadi va o‘z xulosasini chiqaradi.

L.S. Vygotskiy ta’lim jarayonida shaxsning rivojlanishi ijtimoiy muhit, muloqot va hamkorlik bilan bog‘liq ekanligini asoslab bergan. Uning **“yaqin rivojlanish zonasi”** haqidagi nazariyasiga ko‘ra, talaba murakkab vazifalarni o‘qituvchi yordamida bosqichma-bosqich bajara oladi [3]. Bu fikr o‘qish savodxonligini rivojlantirishda ham katta ahamiyatga ega. Masalan, murakkab kasbiy matnlarni tushunishda o‘qituvchi yo‘naltiruvchi savollar, topshiriqlar va tushuntirishlar orqali talabalarga yordam beradi.

J. Bruner o‘z ilmiy qarashlarida ta’lim jarayonida talabaning avvalgi bilimlariga tayanish zarurligini ko‘rsatadi. Uning fikricha, yangi bilim avvalgi bilimlar bilan

bog‘langanda mustahkam o‘zlashtiriladi [4]. O‘qish savodxonligi darslarida ham talaba yangi matnni o‘zining oldingi bilimlari bilan solishtiradi, matndagi fikrlarni tushunadi va ularni amaliy faoliyat bilan bog‘laydi.

K. Goodman o‘qish jarayonini **psixolingvistik jarayon** sifatida izohlaydi. Uning fikricha, o‘quvchi yoki talaba matnni o‘qiyotganda oldindan taxmin qiladi, matn mazmunini tushunishga harakat qiladi va o‘z fikrlarini tekshiradi [5]. **F. Smith** esa o‘qish jarayonida tushunish, fikrlash va avvalgi bilimlar muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi [6]. Bu qarashlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qish savodxonligi faqat matnni ravon o‘qish emas, balki uni ongli ravishda tushunish va tahlil qilishdir.

Talabalarning **kasbiy kompetentligini** rivojlantirish masalasida **I.A. Zimnyaya** tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega. U **kompetensiya** tushunchasini bilim, ko‘nikma, malaka, motivatsiya va shaxsiy sifatlarning uyg‘unligi sifatida izohlaydi [7]. Demak, **kasbiy kompetentlik** faqat bilimga ega bo‘lish emas, balki bu bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llay olish qobiliyatidir.

A.N. Leontyevning **faoliyat nazariyasi** ham ushbu mavzu uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Olimning fikricha, shaxs faoliyat jarayonida rivojlanadi [8]. Shu nuqtai nazardan, talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda ularni faol o‘quv jarayoniga jalb etish zarur. O‘qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlash, muammoli savollarga javob topish, xulosa chiqarish va fikrni asoslash talabalarni faol fikrlashga o‘rgatadi.

Mahalliy olimlardan **N.N. Azizxo‘jayeva** ta’lim jarayonida **pedagogik texnologiyalar**dan foydalanish muhimligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, zamonaviy ta’limda o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki talabani mustaqil fikrlashga, izlanishga va bilimini amaliyotda qo‘llashga yo‘naltiruvchi shaxs bo‘lishi kerak [9]. Bu fikr o‘qish savodxonligi darslarida interaktiv metodlardan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘. Tolipov va **M. Usmonboyeva** o‘z tadqiqotlarida **kompetensiyaviy yondashuv** ta’lim samaradorligini oshirishini ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, ta’lim jarayonida talaba olgan bilimini amalda qo‘llay olishi, mustaqil fikr yuritishi va muammoli vaziyatlarda yechim topa olishi kerak [10]. O‘qish savodxonligi darslari ham aynan shunday ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

R. Ishmuhamedov, **A. Abduqodirov** va **A. Pardayev** ta’lim jarayonida **innovatsion texnologiyalar** va **interaktiv metodlar**dan foydalanish talabalarning faolligini oshirishini ko‘rsatib o‘tadilar [11]. O‘qish savodxonligi darslarida **“Aqliy hujum”**, **“Klaster”**, **“INSERT”**, **“Keys-stadi”**, **“Debat”** kabi metodlardan foydalanish talabalarni matnni chuqurroq tushunishga va fikr bildirishga o‘rgatadi.

M. Ochilov oliy ta’limda talabalarning kasbiy shakllanishi o‘quv jarayoni, mustaqil ta’lim, amaliy mashg‘ulotlar va pedagogik nazorat bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi [12]. Bu qarashga ko‘ra, talaba o‘z kasbiga oid ilmiy va metodik matnlarni tushunishi, ularni tahlil qilishi va amaliy faoliyatda qo‘llay olishi zarur.

J.G‘. Yo‘ldoshev va **S.A. Usmonov** zamonaviy pedagogik texnologiyalar talabalarning mustaqil fikrlashi va faolligini rivojlantirishda muhim vosita ekanligini ko‘rsatadilar [13]. O‘qish savodxonligi darslarida bunday texnologiyalardan foydalanish talabalarning matn bilan ishlash, axborotni tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini kuchaytiradi.

UNESCO tomonidan ilgari surilgan qarashlarda **savodxonlik** insonning hayot davomida o‘rganishi, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi va kasbiy jihatdan rivojlanishining muhim sharti sifatida baholanadi [14]. Bu esa o‘qish savodxonligini oliy ta’limda faqat bitta fan doirasida emas, balki barcha kasbiy fanlar bilan bog‘liq holda rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, **o‘qish savodxonligi** va **kasbiy kompetentlik** bir-biri bilan uzviy bog‘liq tushunchalardir. O‘qish savodxonligi rivojlangan talaba kasbiy matnlarni tushunadi, ulardagi asosiy fikrni ajratadi, muammoni tahlil qiladi va

o‘z faoliyatida to‘g‘ri qo‘llay oladi. Shu sababli oliy ta’limda o‘qish savodxonligi darslarini kasbiy kompetensiyalar bilan bog‘lab tashkil etish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar tahlili quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

1. **O‘qish savodxonligi** — bu faqat matnni o‘qish emas, balki uni tushunish, tahlil qilish va amaliyotda qo‘llash qobiliyatidir.
2. **Kasbiy kompetentlik** — bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning uyg‘unlashgan tizimidir.
3. **Kasbiy matnlar** bilan ishlash talabalarning mutaxassislikka oid bilimlarini mustahkamlaydi.
4. **Interaktiv metodlar** talabalarning faolligini oshiradi va mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.
5. **O‘qish savodxonligi darslari** talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Kirish

Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va axborotlashuv jarayonlari sharoitida jamiyat taraqqiyoti bevosita inson kapitalining sifati, mutaxassislarning intellektual salohiyati, kasbiy tayyorgarligi va mustaqil fikrlash qobiliyatiga bog‘liq bo‘lib bormoqda. Zamonaviy mehnat bozori oliy ta’lim muassasalari oldiga nafaqat nazariy bilimga ega, balki o‘z bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llay oladigan, kasbiy muammolarni tahlil qila oladigan, axborot oqimidan zarur ma’lumotni ajratib oladigan va mustaqil qaror qabul qila oladigan mutaxassislarni tayyorlash vazifasini qo‘ymoqda.

Shu nuqtai nazardan, o‘qish savodxonligi masalasi bugungi ta’lim jarayonining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy talaba har kuni turli ko‘rinishdagi axborotlar, ilmiy manbalar, elektron resurslar, kasbiy matnlar, metodik qo‘llanmalar, normativ hujjatlar, maqolalar va tahliliy materiallar bilan ishlaydi. Ushbu axborotlarni to‘g‘ri anglash, ularni tahlil qilish, asosiy g‘oyani ajratish, muhim va ikkinchi darajali ma’lumotlarni farqlash hamda ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatda qo‘llay olish o‘qish savodxonligining asosiy mazmunini tashkil etadi.

An’anaviy ta’limda o‘qish ko‘pincha matnni ravon o‘qish, uning mazmunini tushunish yoki qayta hikoya qilish bilan cheklangan bo‘lsa, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda o‘qish savodxonligi yanada kengroq talqin qilinadi. U talabaning kognitiv, kommunikativ, analitik, refleksiv va kasbiy faoliyatini rivojlantiruvchi muhim kompetensiya sifatida namoyon bo‘ladi. Bunda talaba matnni passiv qabul qiluvchi emas, balki matn mazmunini anglovchi, unga nisbatan munosabat bildiruvchi, xulosa chiqaruvchi va uni amaliy vaziyat bilan bog‘lay oluvchi faol subyekt sifatida qaraladi.

Oliy ta’lim tizimida o‘qish savodxonligi darslarini talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirish alohida ilmiy-pedagogik ahamiyatga ega. Chunki kasbiy kompetentlik faqat nazariy bilimlar yig‘indisi emas, balki bilim, ko‘nikma, malaka, shaxsiy sifatlar, motivatsiya, kommunikativ madaniyat va refleksiv faoliyatning integratsiyalashgan tizimidir. Talabaning kasbiy kompetentligi uning o‘z sohasiga oid matnlarni tushunishi, kasbiy muammolarni tahlil qilishi, ilmiy dalillarga tayanib fikr yuritishi, muqobil yechimlarni taklif qila olishi va o‘z qarorlarini asoslay bilishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Ayniqsa, pedagogik yo‘nalishda tahsil olayotgan talabalar uchun o‘qish savodxonligi ikki tomonlama ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, bo‘lajak pedagog o‘zi ilmiy-metodik matnlarni chuqur tushunishi, ularni tahlil qilishi va kasbiy faoliyatida qo‘llashi kerak. Ikkinchidan, u kelajakda o‘quvchilarda ham o‘qish savodxonligi, tanqidiy fikrlash va axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantiruvchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritadi.

Demak, o‘qish savodxonligi darslari bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda muhim metodik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur maqolada o‘qish savodxonligi darslari vositasida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari, metodik imkoniyatlari, pedagogik shart-sharoitlari hamda amaliy yo‘llari tahlil qilinadi. Shuningdek, kasbiy yo‘naltirilgan matnlar bilan ishlash, muammoli vaziyatlardan foydalanish, interaktiv metodlarni qo‘llash, refleksiv faoliyatni tashkil etish hamda baholash jarayonini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

1. O‘qish savodxonligining zamonaviy ta’limdagi ilmiy-pedagogik ahamiyati

O‘qish savodxonligi zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim tushunchalaridan biri bo‘lib, u shaxsning bilim olish, axborot bilan ishlash, mustaqil fikrlash va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish imkoniyatlarini belgilaydi. Bugungi davrda o‘qish savodxonligi faqat yozma belgilarni o‘qish yoki matnni tushunish qobiliyati sifatida emas, balki axborotni anglash, saralash, talqin qilish, tahlil qilish, baholash va amaliyotda qo‘llash qobiliyati sifatida qaralmoqda.

O‘qish savodxonligining ilmiy-pedagogik mohiyati shundaki, u talabaning bilish faoliyatini faollashtiradi. Matn bilan ishlash jarayonida talaba ma’lumotni qabul qiladi, uni avvalgi bilimlari bilan bog‘laydi, asosiy g‘oyani ajratadi, muallif pozitsiyasini tushunadi, dalillarni tahlil qiladi va mustaqil xulosa chiqaradi. Bunday jarayon talabaning mantiqiy tafakkuri, nutqiy madaniyati, kasbiy qiziqishi va ilmiy dunyoqarashini rivojlantiradi.

Zamonaviy ta’limda o‘qish savodxonligi quyidagi jihatlari bilan muhim ahamiyat kasb etadi:

birinchidan, u talabaning mustaqil bilim olish qobiliyatini shakllantiradi;

ikkinchidan, axborotlar orasidan muhim va ishonchli ma’lumotlarni tanlab olishga o‘rgatadi;

uchinchidan, tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi;

to‘rtinchidan, kasbiy matnlar bilan ishlash orqali talabaning mutaxassislikka oid bilimlarini chuqurlashtiradi;

beshinchidan, talabaning og‘zaki va yozma nutq madaniyatini takomillashtiradi;

oltinchidan, talabaning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini kuchaytiradi.

Shu sababli o‘qish savodxonligi oliy ta’lim jarayonida barcha fanlar bilan integratsiyalashgan holda rivojlantirilishi lozim. Chunki har bir fan o‘ziga xos tushunchalar, ilmiy matnlar, muammolar, terminlar va tahliliy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Talaba ana shu matnlarni anglash orqali o‘z kasbiy bilimlarini boyitadi va amaliy faoliyatga tayyorlanadi.

1.1. O‘qish savodxonligi tushunchasining nazariy mohiyati

O‘qish savodxonligi tushunchasi pedagogika, psixologiya, lingvistika, psixolingvistika va metodika fanlari kesishmasida shakllangan murakkab ilmiy kategoriya hisoblanadi. Bu tushuncha o‘z mazmuniga ko‘ra faqat matnni o‘qish texnikasini emas, balki matn mazmunini anglash, uni tahlil qilish, xulosa chiqarish va hayotiy hamda kasbiy vaziyatlarda qo‘llashni ham qamrab oladi.

O‘qish savodxonligining nazariy mohiyatini tushunishda kognitiv yondashuv muhim o‘rin tutadi. Kognitiv yondashuvga ko‘ra, o‘qish jarayoni inson ongida kechadigan murakkab fikrlash faoliyatidir. Talaba matnni o‘qish jarayonida so‘zlarni tanibgina qolmay, ularning mazmunini anglaydi, gaplar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni aniqlaydi, matnning umumiy g‘oyasini tushunadi va unga nisbatan shaxsiy munosabat bildiradi.

Psixologik nuqtai nazardan o‘qish savodxonligi idrok, xotira, tafakkur, tasavvur, diqqat va nutq jarayonlari bilan uzviy bog‘liq. Talaba matnni chuqur tushunishi uchun undagi ma’lumotlarni xotirasida saqlaydi, avvalgi bilimlari bilan solishtiradi, muhim qismlarni

ajratadi va yangi bilim hosil qiladi. Shu bois o‘qish savodxonligini rivojlantirish talabaning umumiy intellektual rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Pedagogik nuqtai nazardan esa o‘qish savodxonligi talabaning o‘quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishishining asosiy omillaridan biridir. Chunki o‘quv jarayonining katta qismi matnlar bilan ishlashga asoslanadi. Ma’ruza matnlari, darsliklar, ilmiy maqolalar, metodik qo‘llanmalar, topshiriqlar va mustaqil ta’lim materiallari talabaning o‘qish savodxonligi orqali o‘zlashtiriladi. Agar talaba matnni yetarli darajada tushunmasa, uning kasbiy bilimlarni o‘zlashtirishi ham qiyinlashadi.

O‘qish savodxonligi quyidagi bosqichlarda namoyon bo‘ladi:

- matnni yuzaki idrok etish;
- matn mazmunini tushunish;
- asosiy fikr va tayanch tushunchalarni ajratish;
- matndagi sabab-oqibat aloqalarini aniqlash;
- muallif fikrini tahlil qilish;
- matnga tanqidiy munosabat bildirish;
- olingan axborotni umumlashtirish;
- matndan olingan bilimni amaliy faoliyatda qo‘llash.

Aynan ushbu bosqichlar o‘qish savodxonligini kasbiy kompetentlik bilan bog‘laydi. Chunki talaba kasbiy matnni faqat o‘qib chiqmasdan, undagi muammoni aniqlashi, yechim yo‘llarini topishi va o‘z kasbiy faoliyatida undan foydalanishi kerak.

1.2. Oliy ta’limda o‘qish savodxonligini rivojlantirish zarurati

Oliy ta’lim bosqichida talabalarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish alohida zarurat sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki bu bosqichda talabalar umumiy o‘quv matnlaridan tashqari ilmiy, kasbiy, metodik va tahliliy matnlar bilan ishlaydi. Bunday matnlar esa murakkab tushunchalar, ilmiy terminlar, nazariy xulosalar va amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Oliy ta’limda o‘qish savodxonligining yetarli darajada rivojlanmaganligi quyidagi muammolarga olib kelishi mumkin:

- talabaning ilmiy manbalarni tushunishda qiynalishi;
- kasbiy terminlarni noto‘g‘ri talqin qilishi;
- mustaqil ta’lim vazifalarini yuzaki bajarishi;
- ilmiy maqola va referatlarni tahlilsiz ko‘chirib yozishi;
- kasbiy vaziyatlarda asosli qaror qabul qila olmasligi;
- o‘z fikrini ilmiy va mantiqiy asosda bayon eta olmasligi.

Shu sababli oliy ta’limda o‘qish savodxonligini rivojlantirish fanlararo va tizimli jarayon sifatida tashkil etilishi kerak. Bu jarayonda talabalarga faqat tayyor ma’lumot berish emas, balki ularni matn bilan mustaqil ishlashga, savol qo‘yishga, muammo ko‘rishga, tahlil qilishga va xulosa chiqarishga o‘rgatish zarur.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishning samarali yo‘llaridan biri kasbiy yo‘naltirilgan matnlardan foydalanishdir. Masalan, boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun bolalar psixologiyasi, boshlang‘ich ta’lim metodikasi, o‘qish darslarini tashkil etish, baholash mezonlari, ta’lim texnologiyalari va pedagogik vaziyatlarga oid matnlar tanlanishi maqsadga muvofiqdir. Bunday matnlar talabaning nafaqat o‘qish savodxonligini, balki kasbiy tafakkurini ham rivojlantiradi.

2. Talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda o‘qish savodxonligi darslarining o‘rni

Kasbiy kompetentlik zamonaviy oliy ta’limning asosiy natijalaridan biri hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisi o‘z kasbiga oid nazariy bilimlarga ega bo‘lishi bilan birga, ularni amaliy faoliyatda qo‘llay olishi, kasbiy muammolarni tahlil qilishi, mustaqil qaror qabul qilishi va o‘z faoliyatini baholay olishi kerak. Bu esa kasbiy kompetentlikni murakkab integrativ sifat sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Kasbiy kompetentlik quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- **kognitiv komponent** — kasbiy bilimlar, tushunchalar va nazariy qarashlar;
- **amaliy komponent** — bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmasi;
- **kommunikativ komponent** — kasbiy muloqot, fikr almashish va hamkorlik qobiliyati;
- **motivatsion komponent** — kasbga qiziqish, o‘z ustida ishlashga intilish;
- **refleksiv komponent** — o‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyati;
- **axborot kompetensiyasi** — axborotni izlash, tanlash, qayta ishlash va foydalanish ko‘nikmasi.

O‘qish savodxonligi ushbu komponentlarning barchasi bilan bevosita bog‘liq. Chunki talaba kasbiy matnlar orqali bilim oladi, ularni tahlil qiladi, amaliy vaziyatlarga moslaydi, o‘z fikrini shakllantiradi va uni og‘zaki yoki yozma tarzda ifodalaydi. Shu sababli o‘qish savodxonligi darslari kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda mustahkam metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘qish savodxonligi darslari orqali talabalarda quyidagi kasbiy sifatlar shakllanadi:
birinchidan, kasbiy matnlarni mustaqil o‘qish va tahlil qilish qobiliyati;
ikkinchidan, olingan axborotni umumlashtirish va tizimlashtirish ko‘nikmasi;
uchinchidan, ilmiy dalillarga tayanib fikr bildirish malakasi;
to‘rtinchidan, kasbiy vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish qobiliyati;
beshinchidan, o‘z fikrini asosli, mantiqiy va ravon bayon etish ko‘nikmasi;
oltinchidan, o‘z-o‘zini baholash va o‘z faoliyatiga tanqidiy yondashish madaniyati.

Shunday qilib, o‘qish savodxonligi darslari talabalarning nazariy bilimlarini amaliy kompetensiyaga aylantirishda muhim vosita vazifasini bajaradi.

2.1. Kasbiy yo‘naltirilgan matnlar bilan ishlash metodikasi

O‘qish savodxonligi darslarini talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirish uchun avvalo matn tanlashga alohida e’tibor qaratish kerak. Chunki har qanday matn ham kasbiy kompetensiyani rivojlantira olmaydi. Tanlanadigan matn talabaning mutaxassisligi, kelajakdagi kasbiy faoliyati, o‘quv dasturi va amaliy ehtiyojlari bilan bog‘liq bo‘lishi lozim.

Kasbiy yo‘naltirilgan matnlar quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- talabaning mutaxassislik yo‘nalishiga mos bo‘lishi;
- ilmiy va metodik mazmunga ega bo‘lishi;
- muammoli vaziyatni o‘z ichiga olishi;
- tahlil qilish va xulosa chiqarishga imkon berishi;
- amaliy faoliyat bilan bog‘lanishi;
- tanqidiy fikrlashni rag‘batlantirishi;
- talabaning kasbiy lug‘atini boyitishi.

Masalan, boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishidagi talabalar uchun quyidagi mavzulardagi matnlar samarali hisoblanadi:

- boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish ko‘nikmasini shakllantirish;
- bolalarda matnni tushunish qiyinchiliklari;
- o‘qish darslarida interaktiv metodlardan foydalanish;
- o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va matn tanlash mezonlari;
- baholashning zamonaviy usullari;
- PISA va PIRLS tadqiqotlarida o‘qish savodxonligi talablari;
- o‘qituvchining kasbiy nutq madaniyati.

Bunday matnlar asosida talabalarga quyidagi topshiriqlar berilishi mumkin:

- matnning asosiy g‘oyasini aniqlash;
- tayanch tushunchalarni ajratib yozish;
- matndagi muammoni aniqlash;

- muallif fikrini baholash;
- matn asosida savollar tuzish;
- matndan amaliy tavsiyalar chiqarish;
- kasbiy vaziyatga mos yechim taklif qilish;
- matn bo‘yicha refleksiv xulosa yozish.

Ushbu topshiriqlar talabalarda o‘qish savodxonligi bilan birga kasbiy fikrlash, metodik tahlil va amaliy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

2.2. Interaktiv metodlar orqali kasbiy kompetentlikni rivojlantirish

O‘qish savodxonligi darslarida interaktiv metodlardan foydalanish talabalarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga undash va o‘quv jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Interaktiv metodlar talabaning matn bilan ishlash jarayonini jonlantiradi, uni izlanishga, savol berishga, muhokama qilishga va xulosa chiqarishga yo‘naltiradi.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishda quyidagi interaktiv metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi:

“INSERT” metodi — talaba matnni o‘qish jarayonida ma’lum belgilar orqali o‘z munosabatini bildiradi. Masalan, “V” — bilaman, “+” — yangi ma’lumot, “–” — mening fikrimga zid, “?” — tushunarsiz yoki savol tug‘dirgan fikr. Bu metod talabaning matnni ongli o‘qishini ta’minlaydi.

“Klaster” metodi — matndagi asosiy tushunchalar o‘zaro bog‘langan holda chizma shaklida ifodalanadi. Bu usul talabaning ma’lumotlarni tizimlashtirish va umumlashtirish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

“Aqliy hujum” metodi — matn bo‘yicha muammo yoki savol qo‘yiladi va talabalar turli fikrlarni ilgari suradilar. Bu metod ijodiy fikrlash va kasbiy muammoga turli nuqtai nazardan yondashishni rivojlantiradi.

“Keys-stadi” metodi — talabaga real yoki shartli kasbiy vaziyat beriladi. Talaba vaziyatni tahlil qiladi, muammoni aniqlaydi va yechim taklif qiladi. Bu metod kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda ayniqsa samaralidir.

“Debat” metodi — talabalar matndagi muayyan fikr yoki muammo yuzasidan turli pozitsiyalarni himoya qiladilar. Bu metod dalillash, tanqidiy fikrlash va kasbiy muloqot madaniyatini rivojlantiradi.

“Refleksiv esse” metodi — talaba o‘qilgan matn asosida o‘z fikri, xulosasi va kasbiy munosabatini yozma shaklda bayon qiladi. Bu metod talabaning yozma nutqi, mustaqil fikrlashi va o‘z-o‘zini baholash qobiliyatini rivojlantiradi.

Interaktiv metodlardan foydalanish jarayonida o‘qituvchi bilim beruvchi yagona manba emas, balki yo‘naltiruvchi, maslahatchi va tashkilotchi sifatida faoliyat yuritadi. Talaba esa o‘quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bu esa kompetensiyaviy yondashuvning asosiy talablariga mos keladi.

3. O‘qish savodxonligi darslarini tashkil etishning amaliy-metodik yo‘llari

O‘qish savodxonligi darslarini samarali tashkil etish uchun dars jarayoni aniq maqsad, mazmun, metod, vosita va baholash mezonlari asosida rejalashtirilishi kerak. Bunda darsning asosiy maqsadi talabalarga faqat matnni o‘qitish emas, balki matn orqali kasbiy fikrlash, tahlil qilish, muammo ko‘rish va yechim topish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat bo‘lishi lozim.

O‘qish savodxonligi darslarini tashkil etishda quyidagi bosqichlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

Birinchi bosqich — motivatsion tayyorgarlik. Bu bosqichda o‘qituvchi talabalarni mavzuga yo‘naltiradi, matn mazmuni bilan bog‘liq muammoli savol qo‘yadi, ularning avvalgi bilimlarini faollashtiradi.

Ikkinchi bosqich — matn bilan dastlabki tanishuv. Talabalar matnni o‘qib chiqadilar, asosiy tushunchalarni belgilaydilar va umumiy mazmunni anglaydilar.

Uchinchi bosqich — tahliliy ishlash. Bu bosqichda matndagi asosiy fikr, muammo, dalillar, sabab-oqibat aloqalari va xulosalar tahlil qilinadi.

To‘rtinchi bosqich — kasbiy vaziyatga tatbiq etish. Talabalar matndan olingan bilimlarni kasbiy vaziyat bilan bog‘laydilar, amaliy yechimlar taklif qiladilar.

Beshinchi bosqich — refleksiya va baholash. Talabalar o‘z faoliyatini baholaydilar, nimalarni o‘rganganini aniqlaydilar va kelgusida bu bilimlardan qanday foydalanishini tushuntiradilar.

Masalan, “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini shakllantirish” mavzusidagi matn asosida dars quyidagicha tashkil etilishi mumkin:

1. O‘qituvchi savol beradi: “Nima uchun ayrim o‘quvchilar matnni ravon o‘qisa ham, uning mazmunini tushunmaydi?”
2. Talabalar o‘z fikrlarini bildiradilar.
3. Matn o‘qiladi va undagi asosiy fikrlar belgilanadi.
4. Guruhlarda matndagi muammo va yechimlar tahlil qilinadi.
5. Har bir guruh o‘qituvchi sifatida qanday metodlardan foydalanishini taklif qiladi.
6. Yakunda talabalar refleksiv xulosa yozadilar.

Bu jarayon talabalarda kasbiy vaziyatni tahlil qilish, metod tanlash, o‘z fikrini asoslash va amaliy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

3.1. Muammoli vaziyatlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari

Muammoli vaziyatlar o‘qish savodxonligi darslarida talabalarning fikrlash faoliyatini faollashtiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Muammoli vaziyat talabani tayyor javobni qabul qilishga emas, balki izlanishga, savol berishga, dalillarni solishtirishga va mustaqil xulosa chiqarishga undaydi.

Masalan, talabalarga quyidagi kasbiy vaziyat berilishi mumkin:

“Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi matnni tez va ravon o‘qiydi, ammo matn mazmuni bo‘yicha berilgan savollarga to‘liq javob bera olmaydi. O‘qituvchi bu vaziyatda qanday yo‘l tutishi kerak?”

Bu vaziyat asosida talabalar quyidagi vazifalarni bajaradilar:

- muammoning sabablarini aniqlash;
- o‘qish texnikasi va o‘qish savodxonligi o‘rtasidagi farqni izohlash;
- o‘quvchining matnni tushunish darajasini aniqlash usullarini taklif qilish;
- samarali metodlarni tanlash;
- o‘z yechimini pedagogik jihatdan asoslash.

Bunday topshiriqlar talabalarning kasbiy tafakkurini rivojlantiradi. Chunki ular nazariy bilimni real pedagogik vaziyatga tatbiq etadilar. Natijada talaba kelajakdagi kasbiy faoliyatida uchrashi mumkin bo‘lgan muammolarni oldindan anglash va ularga yechim topishga o‘rganadi.

Muammoli vaziyatlardan foydalanish quyidagi natijalarni beradi:

- talabalarning darsga qiziqishi ortadi;
- mustaqil fikrlash rivojlanadi;
- tahliliy yondashuv shakllanadi;
- kasbiy qaror qabul qilish ko‘nikmasi mustahkamlanadi;
- nazariya va amaliyot o‘rtasidagi bog‘liqlik kuchayadi.

Shu bois o‘qish savodxonligi darslarida muammoli vaziyatlardan tizimli foydalanish talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda muhim metodik shart hisoblanadi.

3.2. Baholash va refleksiya jarayonini tashkil etish

Talabalarning o‘qish savodxonligi va kasbiy kompetentligini rivojlantirishda baholash jarayoni alohida ahamiyatga ega. An’anaviy baholashda ko‘pincha talabaning matn mazmunini qayta aytib berish darajasi baholanadi. Biroq zamonaviy yondashuvda baholash talabaning matnni tushunish, tahlil qilish, xulosa chiqarish, amaliy vaziyatga tatbiq etish va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini ham qamrab olishi kerak.

O‘qish savodxonligi darslarida quyidagi baholash mezonlaridan foydalanish maqsadga muvofiq:

- matn mazmunini to‘g‘ri tushunish;
- asosiy g‘oyani aniqlash;
- dalil va fikrlarni farqlash;
- muammoni ko‘ra olish;
- xulosa chiqarish;
- kasbiy vaziyatga bog‘lay olish;
- o‘z fikrini asoslash;
- refleksiv munosabat bildirish.

Refleksiya jarayonida talaba o‘z o‘quv faoliyatini tahlil qiladi. Bu jarayonda quyidagi savollar muhim ahamiyatga ega:

- Men matndan qanday yangi bilim oldim?
- Ushbu bilim mening kasbiy faoliyatim uchun qanday ahamiyatga ega?
- Matnni tushunishda qaysi jihatlar menga qiyin bo‘ldi?
- Men bu bilimni amaliyotda qanday qo‘llashim mumkin?
- Keyingi darslarda o‘z ustimda qanday ishlashim kerak?

Bunday refleksiv yondashuv talabaning o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyojini kuchaytiradi. Natijada talaba o‘quv jarayonida passiv ishtirokchi emas, balki o‘z kasbiy shakllanishiga ongli yondashuvchi faol shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa

O‘qish savodxonligi darslari vositasida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish bugungi oliy ta’lim tizimining dolzarb ilmiy-pedagogik muammolaridan biridir. Chunki zamonaviy mutaxassisdan nafaqat nazariy bilimlarga ega bo‘lish, balki axborotni mustaqil izlash, anglash, tahlil qilish, baholash va kasbiy faoliyatda qo‘llay olish talab etiladi. Bu jarayonda o‘qish savodxonligi talabaning kasbiy shakllanishini ta’minlovchi muhim metodik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘qish savodxonligi darslari talabalarda kasbiy matnlarni tushunish, asosiy fikrni ajratish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, dalillarga tayangan holda xulosa chiqarish va amaliy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ayniqsa, kasbiy yo‘naltirilgan matnlar, interaktiv metodlar, muammoli ta’lim, refleksiv topshiriqlar va mezonli baholashdan foydalanish talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega.

O‘qish savodxonligi va kasbiy kompetentlik o‘zaro uzviy bog‘liq tushunchalardir. O‘qish savodxonligi rivojlangan talaba ilmiy va kasbiy matnlarni chuqur anglaydi, axborotni tahlil qiladi, mustaqil fikr yuritadi va o‘z kasbiy faoliyatida asosli qarorlar qabul qiladi. Shu bois oliy ta’lim jarayonida o‘qish savodxonligi darslarini faqat umumiy savodxonlikni oshirish vositasi sifatida emas, balki kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning muhim pedagogik mexanizmi sifatida tashkil etish zarur.

Xulosa qilib aytganda, o‘qish savodxonligi darslarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kasbiy matnlar, interaktiv metodlar va refleksiv yondashuvlar asosida tashkil etish talabalarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtiradi. Bu esa ularni mehnat bozori talablariga mos, raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi, axborot bilan ishlay oladigan va kasbiy

faoliyatda samarali qaror qabul qila oladigan mutaxassis sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. *PISA 2018 Assessment and Analytical Framework*. – Paris: OECD Publishing, 2019.
2. Dewey J. *Experience and Education*. – New York: Macmillan, 1938.
3. Vygotsky L.S. *Thought and Language*. – Moscow: Pedagogika, 1982.
4. Bruner J. *The Process of Education*. – Cambridge: Harvard University Press, 1960.
5. Goodman K.S. *Reading: A Psycholinguistic Guessing Game*. – Journal of the Reading Specialist, 1967.
6. Smith F. *Understanding Reading*. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971.
7. Zimnyaya I.A. *Klyuchevыye kompetensii — novaya paradigma rezultata obrazovaniya*. – Moskva, 2004.
8. Leontyev A.N. *Deyatelnost. Soznaniye. Lichnost*. – Moskva: Politizdat, 1975.
9. Azizxo‘jayeva N.N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent, 2010.
10. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslari*. – Toshkent: Fan, 2010.
11. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. *Ta’limda innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent: Iste’dod, 2013.
12. Ochilov M. *Oliy ta’lim pedagogikasi*. – Toshkent, 2015.
13. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
14. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. – Paris: UNESCO, 2017.